

פסקי הסידור

כל הידוע לנו כיום אודות הסידורים הראשונים של אדמו"ר הזקן שאוב מדבריו של הרה"ח רא"ד לאוואוט ב'שערי תפלה' (הנספח לסידור 'תורה אור' ווילנא תרמ"ז, תרמ"ט עם הוספות, תרנ"ב עם השלמה) וב'שער הכולל' (הנספח לסי' תו"א ווילנא תרנ"ו ואילך). ואלו הם:

הסדור הזה נדפס פעם הראשון בחייו בשנת תקס"ג בשקלאוו ויצא מן הדפוס בכמה שבועים וחטרונות כי הדפיסוהו מן רשימות שלא הי' עדיין סדור מודפס כזה להעתיק ממנו. ונדפס בחייו בקאפוסט [עוד] שני פעמים על שמינית בויגין (פערטיל). ובדפוסים הראשונים שקלאוו וקאפוסט לא נמצא סדר הכנסת שבת והלכתא רבתא לשבתא, ולקחת סולת, דיני סדר הבדלה, ונדפס אח"כ בדפין בפ"ע (הקדמת שעה"כ אות ח).

... אח"כ [בין תרמ"ט לתרנ"ב]¹ השגתי את סדור הראשון דקאפוסט שנדפס בחיי אדמו"ר ונתקנו שם כמה שבועים שהיו בסדר שקלאוו² (אך לא כולם) וגם בו לא נמצא דיני הבדלה וגם לא ולקחת סולת אחר מוסף שבת וגם לא דיני הכנסת שבת. וידוע אשר אחר גמר הדפסת הסדור הזה בקאפוסט נצטוו מאדמו"ר הזקן להוסיף את דיני הכנסת שבת, וגם ולקחת סולת וגם דיני סדר הבדלה ולא יכלו עוד להעמיד כל דבר על מקומו כי כ"ק הזה הגיע לידם אחר ההדפסה, והדפיסו שני דפים נוספים מועתקים מכ"ק. ומתחלה לא היה באפשרי להשיג השני דפים עד כעת... (שעה"כ לב, ג). הזמין ה' לידי יקר המציאות שני דפין השלמות לסדור שקלאוו וקאפוסט מה ששלח אז אדמו"ר להשלים את הסדורים הנ"ל ('התנצלות' בשע"ת תרנ"ב).

..והוסיפם אדמו"ר [להכנסת שבת ולקחת סולת] בהסדורים שנדפסו אח"כ [שנית] בקאפוסט (שעה"כ טז, ב. כז, ז. וראה עוד מ, יג על שינוי בין קאפוסט ראשון לשני. וראה להלן במה שהערת על מ"ש ביגדי"ת נ"י. גל' לז עמ' שכו הע' ו, שנדפסו רק אחר הסתלקות אדמו"ר).

בשעת הדפסת ההשלמות לשערי-תפלה (תרמ"ז) פנה הרא"ד לאוואוט לאדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בשאלה ע"ד השגתו של הסידור הראשון, ויענהו אדמו"ר: "את הסידור דפוס הראשון לא השגתי אף לאחר ריבוי יגיעה, ואשער אשר בהביבליאטק בפ"ב [בפטרבורג] בודאי נמצא. אך אין לי איש מוסמך בפ"ב אשר הוא יגי' שם מהסידור הנ"ל" (אגרות-קודש עמ' יט). ברם בהקדמתו לשע"ת תרמ"ט יכול הוא כבר לכתוב: "גם השגתי עוד סדורים ישנים ובפרט את הסדור הראשון שנדפס בשקלאוו בשנת תקס"ג... מן הסידור שקלאוו הבנתי באיזה מקומות שהיה מוכרח אדמו"ר לבאר טעמים על איזה ענינים... הגם שאין דרכו כן בסדור לבאר טעמו של דבר".³

על תוספת הלכות בסידורים שנדפסו אחר הסתלקות אדמו"ר ראה להלן. הנוגע לעניינינו כאן הם פסקי ההלכה שבסידור ולא נוסח הסידור, ברם גם נוסח התפלה

נ"י" שהוא מו"ה אלי' יוסף ריבלין מדריבין בעהמח"ס אוהלי יוסף (ובבית הספרים הלאמי נמצא שו"ע יו"ד, קאפוסט תקע"ד, עם הגהות בכתיבת ידו, ושם מגיה הוא את התשו' ע"ד סכינים המלוטשים לפי כתב-יד). והנה בסי' ד, ו, ט, י רשם המעתיק כמה הגהות, ובסי' ו חתם: "המעתיק ז"פ הנ"ל". נראה לומר שמעתיק ומגיה זה הוא הרה"ג רש"ז פראדקין (הידוע כהרב מלובלין בעל שו"ת תורת חסד) שהיה תלמיד מובהק לרא"י הנ"ל ומילא את מקומו ברבנות פאלצק (ראה בית-רבי ח"ב פ"ח, ח"ג פ"י) והחתימה ז"פ' משמעותה 'זלמן פראדקין' או 'זלמן פאלצק'.

1 בשעה"כ מ, יג כותב: "בעת שכתבתי את השערי תפלה לא הי' באפשרי להשיג סדור הישן שנדפס פעם ראשון בקאפוסט וכעת השגתי אותו". אך כבר ב'התנצלות' שבשע"ת תרנ"ב (עמ' כח) מביא מ"סדורים הראשונים שקלאוו וקאפוסט" שאין בהם דיני הבדלה, וע"כ הוא סידור קאפוסט הראשון.

2 על הבדלים בין סידור שקלאוו לסידורים שאחריו ראה בשעה"כ ג, ב. לג, יא. לד, ג. מב, ב. מד, כב. מה, ה. מח, יג (נוסח קאפוסט הראשון).

3 ראה שעה"כ כה, ג (ע"ד נוסח ברכת ההפטר נאמן כו' תושיע ותשמח), כז, ז (ולקחת סולת), מה, ה (ניקוד אני והו').

שנקבע בסידור רבינו כמוכן שקשור הוא לפסקי הלכה רבים, וכגון שצ"ל מעין החתימה סמוך לחתימה, הפסק: באמירת פסוקים ופיוטים וכד' (וראה עוד להלן).
הלכות רבות הן בענייני התפלה ומנהגיה (ימי אמירת תחנון, נטילת לולב, תקון חצות שבו פסק בזמן חצות וכד') אך פסקי הסידור המרוכזים בחטיבות לעצמן הם דיני השכמת הבוקר, הלכות נטילה שחרית, סדר הנטילה,⁴ צצית ותפלין (ובהם דיני הפסקות בתפלה ודיני ק"ש⁵), סדר נט"י לסעודה, ברה"נ וברהמ"ז, סדר הכנסת שבת והלכתא רבתא לשבתא (והן קצת אזהרות והערות להרים מכשולות ושגגות השכיחות ומצויות ולפ"ד הרבה מגדולי הראשונים יש בהן אסור כרת וסקילה במזיד וחיוב חטאת בשוגג ה' יכפר⁶), סדר מכירת חמץ ובהמה המבכרת.

"פסקי רבנו הזקן בסידורו... בכמה דברים הכריע דלא כמ"ש בשו"ע. ויש לנהוג כהסידור מפני שהסידור חובר באחרונה" (פתיח דבר' מכ"ק אדמו"ר שליט"א לשו"ע קה"ת)⁷.
לפשר השינויים שבין הסידור לשו"ע כותב בשער-הכולל (א, א): המנהגים והדינים אשר הנהיג אדמו"ר, בהסדור הכריע כמה דברים נגד השו"ע שלו... והנה יגעתי ומצאתי בכל פרט ופרט להבין דבריו הק' ומקורם ומצאתי שזה דלא כיש טועים לומר שבעת שחבר הסדור חזר מדבריו שבשו"ע, רק ע"ד ששמעתי מפי הרה"ג החסיד המפורסם ר' הלל פאריטשער זי"ע אשר פעם אחד שאלו את אדמו"ר הזקן איך יש לנהוג בדבר שהמקובלים מחולקים עם הפוסקים, והשיב אדמו"ר מסתמא יש לנהוג כהמקובלים. ושאלו אותו הלא הוא בעצמו בשו"ע שלו (סימן כ"ה סעיף כ"ח) כתב שיש לילך אחר הפוסקים, והשיב כן כותבים הפוסקים (ובשו"ע נמשך אחר הפוסקים) אבל המקובלים כותבים לילך אחר המקובלים נגד הפוסקים... ע"כ שמעתי... וזהו טעמו שחבר אדמו"ר מהדורא תנינא על השו"ע להכריע כהמקובלים... ואת הסדור חבר ג"כ ע"ז הדרך. העולה מזה שאין לתמוה על הסתירות שמן הסדור להשו"ע ואלו דא"ח. עכ"ל שעה"כ.

4 "מה שנקרא בשם סדר, כי כל הקונטרסים אשר חבר אדמו"ר להכניסם בסדור נקראו בשם סדר, כמו סדר הנטילה סדר הכנסת שבת נט"י וברכת הנהנין (מתחלה הי' נקרא לוח ברכת הנהנין ואחר כך כשסדרו להדפיסו בסדור נקרא סדר...) וכן סדר מכירת חמץ וכדומה" (שעה"כ א, ג).

5 דינים אלו נסדרו קודם התפלה, וכתב בשעה"כ (ב, ט): "יש סדורים שהמדפיסים השמיטו מכאן דיני הפסק בין פרק לפרק ודיני ק"ש והעמידום על מקומם בק"ש ותפלה, אבל באמת מובן שאדמו"ר סדרם כאן קודם התחלת התפלה במכוון שלא לבלבל דעת המתפללים (כי זמן תורה לחד וזמן תפלה לחד) ואין לשנות הסדר" (המוסגר הוא משע"ת ה, ב).

6 ומדייק בשו"ת דברי נחמיה (או"ח סי' כז סוף אות ב): "...ובפרט שכבר הקדים שם בסידור שהן הערות כו' כדברים שלדעת הרבה מגאונים הראשונים כו' לא שמוסכמים לגמרי כו'" (בנדפס בהוספות לשו"ע מהדור' קה"ת עמ' תכז נעתק בטו"ד "לא שמוסכמים").

7 ומציין ע"ז בהערה שם: ראה שו"ת צ"צ חאו"ח סי' יח ס"ד. דברי נחמיה חאו"ח סי' כ"א. שער הכולל פ"א ס"א. עכ"ל בהע'. והנה בשו"ת ד"נ שם מסמין שינוי בפסקי הסידור לכך שבזקנותו חזר בו אדמו"ר מהנאמנות היתירה שנתן למ"א בשו"ע, אך בשו"ת הצ"צ שם לא נזכר הסידור כלל ורק מה ששמע מפי אדמו"ר שחזר בו בכמה דברים שכתב בשו"ע בהסתמכו יותר מדאי על המ"א. וביותר תימה על שעה"כ (שם) הכותב: "המנהגים והדינים אשר הנהיג אדמו"ר בהסדור הכריע כמה דברים נגד השו"ע שלו. ומבואר בשו"ת דברי נחמיה... ושו"ת אדמו"ר צ"צ ז"ל סימן י"ח אות ד' שיש לנהוג כהסדור מפני שהסדור חובר באחרונה עכ"ל" והגם שניתן להשתמש בבטוי 'עכ"ל' גם כשאין הציטוט מדויק [שד"ח כללי הפוסקים טו, סג] אך כאן אין הצ"צ מזכיר את הסדור כלל!

ברם ראה בלקו"ש כרך יא עמ' 246: "כבר הורה נכדו אדמו"ר הצ"צ אשר הסידור כתב זמן רב אחרי השו"ע (חידושים למס' שבת סוף פרק ז', מו, ד [...אף שבסידור גבי פולין כתב... ובש"ע שלו סי' שי"ט... מיהו הסידור כ' זמן רב אחר השו"ע]) ובתר פסקי הסידור אזלינן להלכה ולמעשה".

וראה שהרה"ק מקאמארנא חשב שהסידור מאוחר לשו"ע, שכן כתב (שלחן הטהור סי' ח זר זהב אות ב): "כך פסק הגאון התניא [בסידורו] ואינו מוכרח כלל, והוא עצמו חזר בו בש"ע שלו". וראה בס' אור פני יצחק קו"א אות מח בשם האבני"ז, ובשו"ת אבני"ז או"ח סי' תצו. ושו"ת מנחת אלעזר שבהע' הבאה.

אך הרא"ח נאה ז"ל בהקדמתו לס' פסקי הסיידור מעיר על דבריו: "לא כל הסתירות בין הסיידור להשו"ע הם ענינים השייכים לקבלה, וברכות הנהנין יוכיחו", ועל מש"ש דלא כיש טועים לומר שאדה"ז חזר בו בסיידורו אומר הוא: "הנה אין זה טעות כלל, שהרי ההכרעה כהמקובלים היא ג"כ חזרה כללית נגד ההכרעה כהפוסקים שבשו"ע, ובפרט בכמה הלכות שאינם מבוארים בקבלה, מוכרח לומר שחזר בו, ואין זה נוגע לכבוד קדושתו של אדמו"ר ז"ל אפי' כמלא נימא [עיי"ש כמה דוגמאות שחזר בו אדמו"ר וכן מהצ"צ והד"נ על שחזר בו אדמו"ר מהסתמכותו על המג"א, וראה בפרק 'היחס לאחרונים ולמ"א' ולהלן בפרק 'ברה"נ'. וראה עוד בפסה"ד אות קמט שבסדר ברה"נ פוסק רבינו כמ"ש בהל' נט"י שבשו"ע ולא כמ"ש בסי' שכ, והרי הל' נט"י מאוחרות להל' שבת – ראה בפרק 'מהדו"ב"].

וכתב שם בהק' הנ"ל: "והנה רבים אומרים כי השו"ע כתב אדמו"ר עבור כל העולם [ראה שו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' כג שלכאן זו דעתו⁷], והסיידור כתב רק עבור החסידים שלו" ועיי"ש טעמו דלא ניחא ליה בהכי, "כי מה נשתנו החסידים מכל העולם להורות לפנייהם הלכה אחרת בהל' ציצית ותפילין ושבת וכיוצא", עיי"ש.

ומוסיף ומבאר שם: "והנה בדרך כלל השינויים בין השו"ע להסיידור שורשם ומקורם הם: א] השו"ע סובב הולך על פי נוסח התפלה אשכנז... והסיידור מיוסד עפ"י נוסח האר"י ז"ל. ב] השו"ע מיוסד עפ"י דעת הפוסקים, והסיידור מיוסד עפ"י דעת האר"י ז"ל... ג] בענין ספק ברכה להקל, החמיר בהסיידור מאד מאד ואע"פ שבשו"ע פסק לברך, חזר וכ' בסיידור שלא לברך לחשוש לדברי האומרים שא"צ ברכה [אך ראה להלן בפרק 'ברה"נ' שבסדר ברה"נ (ח, ו) חזר בו ממ"ש בלוח ברה"נ (ב, ז) שא"צ לברך משום ספק ברכות להקל]... ד] פסקי הלכות שבסיידור רובם ככולם הם להחמיר יותר ממה שפסק בשו"ע, שאיזן ותיקן ההלכה לצאת גם דעת המחמירים... ורק במקומות מועטים מאד, הקל בסיידור יתר ממש"כ בשו"ע. עכ"ל.

ויש להוסיף: "כנראה מכל הסדור הזה שאדמו"ר החמיר מאוד על ענין הפסקים בדברים שלא נזכרו בגמרא וכתבי האר"י ז"ל" (שערי-תפלה, הוספות, יט, א וראה הק' שעה"כ אות ז), וידוע אשר אדמו"ר בסדור דקדק והחמיר מאד שלא להפסיק באמצע התפלה בדברים שאין להם שרש בגמרא ובקבלת האר"י ז"ל" (שעה"כ מ, יג), "ומקובלים אנחנו שבכל מקום שיש דו"ש ספק ברכה או חשש הפסק או חשש משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, אם לא כתב בפירוש בסדור אע"פ שנמצא כן בשו"ע שלו אין לאמרם, מפני שהסדור חיבר עפ"י האר"י ז"ל שהחמיר מאד בענינים הללו" (שם לד, ט). וכן שיטתו ש"בסדר התפלה אין להרבות בקדישים רק מה שתקנו הקדמונים" (שם יא, כט. מט, ז) ולכן קדיש אחד עולה לשש"י ברכי נפשי ולדוד אורי, וכן לספיה"ע ועלינו.

בשנת תקפ"ג הדפיס הרה"ח ר"י יפה בקאפוט את סידורו של אדמוה"ז, וכותב עליו הרה"ק מהרי"ל מיאנאוויטש בהסכמתו (הנדפסת בראש סי' תורה-אור): "...אתו החכמה והמדע, והוא שמע בעצמו מכבוד רבינו [הזקן] נ"ע כמה דברים, וגם יש בידו חבילות חבילות הגהות מכתובת יד קודש אשר כתב אליו". וכ"כ בס' בית רבי (ח"א עמ' עה [וראה גם עמ' 168] כנראה על סמך ההסכמה הנ"ל): "...הוא [ר"י יפה] הדפיס סדר התפלה של רבינו לאחר פטירתו... ונמצא שם הרבה דברים ששמע בעצמו מרבינו וגם מה ששלח לו רבינו בכי"ק והדפיסם בהסיידור". אך בכל הנ"ל לא מפורש שניתוספו הלכות או שנשתנו דינים, והיה אפשר לומר שמדובר בדיוקי ניקוד ונוסח (הסיידור עצמו אינו מצוי כיום⁸ וראה במ"ש ש"ב לוי' בקובץ יגדי"ת נ"י. גל' לה עמ' רלז ואילך: גל' נב עמ' קנג ואילך).

⁷ שהעיקר כמ"ש בסיידורו בסדר הכנסת שבת, "והרב בעל התניא שפסק בש"ע שלו... נמשך אחר דעות פוסקים הראשונים כן, וכבר נודע למעינים בש"ע שלו שאין הוא רוצה שם לעשות חדשות ונצורות הן במילי דחסידות והן לפי דעתו ושיטתו שהחזיק בה להלכה, רק הביא בקצרה דעות הפוסקים להיות כשלחן ערוך לפני המון ישראל".

⁸ אך היה בידי הרא"ד לאוואוט כמ"ש בהתנצלותו (שע"ת תרנ"ב עמ' כח): "סמכתי על סדור קאפוט תקפ"ג" (ואף מעתיק ההסכמה ממנו, וגם יסוד הנוסח שבסיידורו סודר על-פיו). וראה בקטע הבא.

ברם מובאים בשער-הכולל (לז, ה) גם שנויים בענייני הלכה: "ובענין איך ינהוג היחיד בימים שאין גומרים את ההלל לא כתב אדמו"ר בסדור הלכה קבוע... ומה שבסדורים שנדפסו אח"כ הוסיפו במאמר המוסגר (והיחיד אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף כך שמעתי מפיו הק') הנה מהסכמת אחי אדמו"ר בעל שארית יהודה ז"ל מובן שההוספה הזאת היא מהמדפיס מקאפוסט בשנת תקפ"ג ואין לעשות יסודות מן שמועות, ועכ"פ אדמו"ר לא צוה לו להוסיף כן בסדור להלכה קבוע נגד מנהג מדינתנו".⁹ ובהגהות אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע לסידור (בסי' עם דא"ח עמ' 642) מעתיק מ"ש אביו אדמו"ר מוהר"ש על מ"ש בשמועה זו "כך שמעתי מפיו הק'": "שמעתי מכ"ק אאמו"ר [הצ"ע] נ"ע זצלה"ה זיע"א שכמדומה לו שכוונת המדפיס על דודינו מהרי"ל נ"ע מיאנאוויטש" [ולא ששמע זה מרבינו הזקן]. ועוד מעתיק שם ממה שרשם מוהר"ש בכת"ק ליד שמועה זו: "נדפס פ"ר [פעם ראשונה] בווארשא כמדומה ע"י ר"ז בר"י זעלווער ע"ה" [וצ"ע, שהרי הסידור דתקפ"ג היה בידי בעל שעה"כ (ראה הע' 7) ורָאָה בו הלכה זו].

גם ההלכה שנדחתה אח"כ מפני דפי ההוספות דקאפוסט, והיא ש"בשעת ברכת בורא מאורי האש צריך ג"כ לאחוז הכוס בשמאלו", הן אמת שבשעה"כ (לב, ג) מביא ש"כן נדפס בסדורים סלאוויטא ועוד כמה דפוסים, אך ב'התנצלות' לשע"ת (דשנת תרנ"ב, עמ' כח) נאמר מפורש: "סמכתי על סדור קאפוסט תקפ"ג וסדור סלאוויטא תקצ"ו דבשעת ברכת מאורי האש יאחז ג"כ הכוס בשמאלו".

בשנת ת"ר הדפיס הרה"ח ר' זלמן בר"י זעלווער [בווארשא] את סידור אדמו"ר "והוסיף שם כמה דברים טובים ומועילים, ומסתמא שמע זה מרבותינו הקדושים" (בית רבי ח"א עמ' עז. וראה גם עמ' 168).

בשער-הכולל (לג, א) מעתיק חמש הלכות בדיני קדוש לבנה, ומקדים להן: "בהסדורים שנדפסו ע"י ר' זלמן זעלווער בווארשא הוסיף דינים לקדוש לבנה, ואינו ידוע אם הוא לשון אדמו"ר. אעפ"כ העתקתי אותם לכאן ע"ד קבל האמת ממי שאמרו". וראה ב'מסגרת השלחן' שעל הקצור שו"ע (צז, א) שמביא הלכות בדיני קדוש"ל ומציין למקורן 'רז"ש בסדור' – וכנראה שנודמן לו הסדור הנ"ל (או סדור אחר שהלך בעקבותיו).

בס' **טעמי המנהגים** (מהדורת ירושלים, עמ' תז בהע') כותב: "בסדור הרב כתב שהמנהג שהחזן או השמש מזמר מי בן שיח... והוא על פי המדרש...". ובסידור אדמו"ר איננו ויתכן שראה סידור שנשתרבבו לשם דברים אלו (ושמא הוא סידור רז"ל הנ"ל, אך בשעה"כ דלהלן אינו מציין אליו) אך יותר נראה לומר שהוא העתיק ממ"ש בשער-הכולל (לה, ד), וקירבת הלשון מוכיחה עליו. אלא ששינה ובמקום "מה שנהגו בהרבה מקומות לזמר קודם הברכות אלו התיבות מי בן שיח... נראה שהוא עפ"י המדרש..." כתב "המנהג שהחזן או השמש מזמר מי בן שיח...".

בס' **לקוטי מהרי"ח** (ח"ב דף כה, ב) ובס' **דרכי חיים ושלום** (שפג סק"ד) כותבים הם כי "בסידור הגה"ק התניא" ליתא להחרוז 'צאתם לשלום' בליל ש"ק. ואולי גם כאן הכוונה לסידורו של ר"ז זעלווער.

ותמיהה כעין זו במ"ש הרה"ק ממונקאטש ב'מאמר נוסח התפלה' שלו כי בסידור הרב הגה"ק בעל התניא ז"ל הנוסח הוא "ישועתינו ועזרתינו סלה בא"י הטוב שמך וכו'" ומקשה

9 ומביא שם בהמשך: "וגם בסדור סלאוויטא שהתפלל בו אדמו"ר בעל צ"צ ז"ל לא נמצא ההוספה הזאת, ומפי השמועה למדנו דלא גריס ההוספה הזאת והי' נוהג לברך כשהי' מתפלל ביחיד". ובהגהות אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (דלהלן בפנים): "ואני שאלתי מכ"ק אאמו"ר [מוהר"ש] אם לברך תחלה וסוף ביחיד, וא"ל ששאל זאת מכ"ק אאמו"ר [הצ"ע] זצוקללה"ה והשיב לו שיכולים לעשות כמו שרוצים". ובהע' שבראש ס' פסקי הסידור כותב: "ובהיות פעה"ק ת"ו הגאון החסיד המפורסם ר' דוד צבי חן זצ"ל הרב דצערניגוב בשנת תרפ"ה שמעתי ממנו שבדידי' הוה עובדא ששאל בעצמו את אדמו"ר מהר"ש ז"ל איך לנהוג עם הברכה דהלל ביחיד, והשיב לו <אדמו"ר מהר"ש ז"ל> ששאל את אביו <אדמו"ר הצ"צ ז"ל> אם הוא מברך על ההלל ביחיד והשיב לו <הצ"צ ז"ל> אז עם הלל זיך מאך איך א ברכה, ומזה מובן שלא תמיד היה מברך".

ע"ז שאינו סמוך לחתימה מעין החתימה. ואיני יודע באיזה סידור מצא כן (בכמה סידורים מוקפות התיבות "האל ישועתינו כו' האל הטוב", אך אפי' לפי"ז הוי סמוך לחתימה מעין החתימה. וכ"ש לפמ"ש בשעה"כ ט, לב שאי"ז סימן לנ"א [אך לא הבנתי את דבריו שההסגר הוא לסימן]. ובסידור קאפוטט תקע"ו אינו מוקף כלל).

סידור רו"ז עצמו אינו מצוי כיום, וראה להלן עמ' 220 שיתכן והל' נט"י וברה"ג הנדפס בווארשא תר"א הוא תדפיס (ושריד) מסידור זה. ועיי"ש שנדפסו בו גם הלכות מכירת חמץ כדי "להחזיר הדבר ליושנו" כפי שהיה "נדפס הנוסח בסדורים הראשונים, והבאים אחריהם השמיטוהו".

וכבר בחיי אדמו"ר הזקן נדפסו בסדורו הלכות דלא נחא ליה בהן, אך מכיון שכבר נדפסו שוב לא השמיטן. ואלו הן:

"קודם מים אחרונים יאמר פסוק זה, זה חלק [אדם רשע] וגו'... והנראה לומר שהתיבות הללו קודם מים אחרונים יאמר פסוק זה וכל הפסוק אינם לשון אדמו"ר... והנה שמעתי מאנשים נאמנים אשר בעת שהמדפיס דקאפוטט הביא לאדמו"ר הזקן את הסדור אשר הדפיס ותקן כמה שבושים מסדור שקלאוו, התרעם עליו ואמר לו בזה"ל השמטת את המאמרי זוהר מתקון חצות, והכנסת זה חלק אדם רשע. ובאור דבריו הקדושים מובן מחמת שבסדור שקלאוו נדפסו המאמרי זוהר לתקון חצות, אבל המזמורים והפסוקים מתהלים שקודם ברכת המזון עד סדר הזמון חסר שם לגמרי, והמדפיס דקאפוטט לא הדפיס את המאמרי זוהר מתקון חצות ולא עשה רק רשימה לחפשם בכל חלקי הזוהר, וקודם ברכת המזון הוסיף המזמורים והפסוקים על נהרות בבל עד סדר הזמון והוסיף ג"כ מדעתו 'קודם מים אחרונים' יאמר פסוק זה, זה חלק. לכן התרעם עליו" (שער הכולל לד, ג).

"אך יש מי שאומר שהבא בסוד ה' יספור [ספירת העומר] אחר גמר כל הסדר בחוץ לארץ, והמקדים לברך אחר ערבית מוקדם לברכה. אינו מובן, שאין זה דרכו בכל הסדר לכתוב דיעות שונות... שוב נתברר בברור גמור ששמעו מאדמו"ר בעל צ"צ ז"ל שמ"ש בסדור אך יש מי שאומר שהבא בסוד ה' יספור אחר הסדר כו' נדפס שלא עפ"י אדמו"ר הזקן רק עפ"י אחיו [מהרי"ל] בעל שארית יהודה ז"ל וכשראה זה אחר הדפסה הקפיד עליו עד מאוד" (שעה"כ מט, ב), "רק להשמיט זה מהסידור לא רצה מחמת כ' אחיו הרה"ג זלה"ה, ע"כ בהדפסה השני' הוסיף רבינו מש"ש והמקדים לברך ולספור מיד אחר התפלה מוקדם לברכה כו'. ועונשו [של מהרי"ל] ע"ז הי' שאם הי' רבינו אומר ד"ח [דברי חסידות] בליל ב' ש"פ לא הי' מניח אותו לשמוע" (בית רבי ח"א עמ' 110 והע' א שם).

אך להרה"ח רא"ד לאוואוט טעם אחר לאי – ההשמטה אחר ההדפסה: "ונלע"ד הטעם שלא צוה אדמו"ר הזקן להשמיט זה מן הסדורים שנדפסו אח"כ הוא מפני שזהו דעת המשנת חסידים ולא רצה להיות מנגדו בפועל. וזהו ג"כ הטעם שלא צוה להשמיט קודם מים אחרונים יאמר זה חלק אדם וגו'" (הוספות לשערי תפלה תרמ"ט, פרק כו, א. אך בשעה"כ לא נתן שום טעם לאי השמטת ב' ההלכות הללו).

ועוד שינויים שנעשו בסידור אחר פטירת רבינו הזקן:

"בימי אדמו"ר בעל הצ"צ ז"ל מליבאוויטש נדפסו בסלאוויטא סדורים הללו, והוסיפו שם [בזיתן לך] את הפסוק ופדויי ה' ישובון [גו' ונסו יגון ואנחה] ושאלו את אדמו"ר אם לאמר את זה הפסוק, והשיב הנה אדמו"ר הזקן לא רצה כלל שיזכירו במו"ש יגון ואנחה (כן שמעתי ממגידי אמת) (שעה"כ לב, ד). "זה מקרוב הדפיסו [בזיטאמיר תרכ"ג] סדורים בנוסח אדמו"ר והעמידו שם באשרי ובכל התפלות את האזכרות בנקודות שונות ע"פ הסוד. ושמעתי שאדמו"ר רמ"מ מליבאוויטש בעל צ"צ ז"ל התרעם ע"ז ששינו מאשר יסד אדמו"ר הזקן באופן שהסדור יוכשר גם למי שאין לו יד בחכמת הקבלה וגם לנערים" (שעה"כ ו, ט. וראה עוד בהק' שעה"כ וב'פתח דבר' לסדור עם דא"ח הע' 3 על הכוונות השייכות לרבים שנדפסו בסידור).

בהגהת הצ"צ להגש"פ נאמר: "ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל", וכותב כ"ק אדמו"ר

שליט"א (בהגש"פ שלו): "מזה מוכח אשר התיבות ואוחזו [בידו עד סיום ברכת אשר] גאלנו לא היו בסידורו". ואמנם, הגהות הצ"צ נרשמו על סידור סלאוויטא, ובסידורים אלו הנוסח הוא "יכסה את הפת ויגביה את הכוס ויאמר" – ללא התיבות ואוחזו כו' גאלנו. ועוד בהגש"פ: "מה שבאיזה סדורים כתוב אצל כוס שני מוזגין לו כוס שני הוא טעות הדפוס, ובסדור הראשון דקאפוסט שהגיה אדמו"ר הזקן לא נמצא תיבת לו. ומה שזה מקרוב הדפיסו סדורים והגדות בנוסח אדמו"ר מוזגין לו כוס ראשון איש אחר דרך חירות ולא בעצמו ומקדש עליו" [כ"ה בהגש"פ סוד קדושים תרכ"ו ותרמ"ו] הוא שבוש גמור, כי לא נמצא זה בנוסח אדמו"ר" (שעה"כ מח, יג). "ומה שבאיזה סדורים [כ"ה בסלאוויטא] הוסיפו קודם ברכת היין [דכוס שני] התיבות ונוטל הכוס בידו ומברך הוא טעות הדפוס" (שם, מ). בכמה סידורים (כגון סי' תו"א וסי' עם דא"ח) נדפס לפני סדר התרת נדרים: "מבואר בגמרא ובפוסקים שאין שייך שאלה היתר והפרה רק לנדרים ושבועות שאדם נודר או נשבע במה שנוגע לעצמו בלבד... אבל במה שנודר או נשבע לחבירו או לשום מי שמשיעו יהיה מאיזה עם ודת שיהיה אין מועיל שום היתר והפרה ושאלה בעולם". וכותב כ"ק אדמו"ר שליט"א (ס' המנהגים עמ' 60): "כל פיסקא זו קרוב לוודאי שאינה מרבנו הזקן, ובכמה סדורי חב"ד היא בנוסח שונה לגמרי". ובסידורי סלאוויטא וטשערנאוויץ תרי"ב אין כאן הערה כלל, ונראה שאי"ז אלא הוספה מטעם הצנזורה.

וכן נוספו בסדור תורה-אור הלכות שלא היו במקורן בסדור אדמו"ר, כגון מ"ש קודם פיוט אקדמות (ראה שעה"כ מ, יז), ומ"ש ע"ד אמירת הנשיאים והיה"ר שאחריהם (ועל היה"ר מובא בשם אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע שאי"צ לאמרו, ראה קונטרס הסידור עמ' כט, וקובץ יגדי"ת ירות"ו גל' ה. עמ' 87 אות יח). וראה עוד בקונטרס הסידור סכ"ה וסכ"ט, ואכמ"ל. וגם ב"הוצאה חדשה ומתוקנת" סדור תהלת ה' הוסיפו הלכות ומנהגים רבים בשולי הדפים, ואינם מסדורו של אדמו"ר הזקן.

עוד כמה מדרכי אדמו"ר בסידורו נמצאים בדברי הרא"ד לאוואוט: בדיני תחנון לא נמנית תפלת מנחה דערב ת"ב כי היא מסוג אחר, ולמה יכפול אדמו"ר בסדור דיני השו"ע מאחר שלא מצא לחדש בזה מאומה (שעה"כ יא, ג), וכן "אדמו"ר נוהר בסדור שלא לכפול דין אחד אם לא שמצא לחדש בו" (השלמה לשע"ת עמ' 56) "ואין דרכו של אדמו"ר לכפול דברים בלי חדוש" (הוספות לשע"ת סכ"א, א). "אין זה דרכו בכל הסדור לכתוב דיעות שונות" (שעה"כ מט, ב). "ידוע שכל דבר שכתבו האחרונים ולא ישרו בעיניו לא הביאם לחלוק עליהם, אלא השמיטם ולא הביאם כלל" (השלמה לשע"ת עמ' 56).

וכותב כ"ק אדמו"ר שליט"א: "כמדומני ממעט אדה"ז ביותר להביא [בשו"ע] דינים מחודשים מה שלא נמצא בפוסקים שקדמוהו, אף שלמדו מדיוקי הלשונות... דלכן אפ"ל שגם בסידורו לא העתיק אלא הדינים... המפורשים ולא מה שדייק... (לקוטי שיחות כרך ט עמ' 279), ולא כ"כ בשיחה (בלתי מוגהית): נראה מכמה מקומות שרבינו הזקן נוהג בדרך הרמב"ם, שאינו מביא הלכות מחודשות שלא מצאן בספרי קודמיו. וכ"ז הוא בשו"ע שלו, אך בסידורו אינו נוהג כך, שהרי רוב פסקיו שם הם חידושי (שיחת ו' תשרי תש"ל). בהגש"פ (פיסקא צפון) כותב כ"ק אדמו"ר שליט"א "לא בא להשמיענו דין איסור אכו"ש אחר האפיקומן, כי מקום הדינים הוא בשו"ע ולא בסידור. ורק הנהגות הסדר קמ"ל...". ומפרש דבריו במכתבו (יגדי"ת ירות"ו גל' כב עמ' 9): "...בהלכות שבסידור שני סוגים ישנם: א) קונטרסים שלמים שחיבר אדה"ז להכניסם בסידור כחטיבה בפני עצמה. והם פס"ד בקיצור נמרץ בענינים הרגילים ושווים לכל נפש וצ"ל מצויים גם תח"י זה שאין השו"ע באותה שעה על שולחנו. ונק' בשם סדר (כמ"ש בשעה"כ פ"א ס"ד), או הלכות. וי"ל שגם הל' ברכות כהנים בכלל זה. ב) הנהגות (ולא דינים) בודדות השייכות לאמירת תפלה או ברכה פרטית (עיין בשעה"כ שכל הל' ק"ש צ"ל נדפסים בראש הסי' ביחד). והנה בהגדה לא כתב אדה"ז קונטרס, כ"א הביא בסי' הנהגות הנחוצות לדעת בשעת מעשה. וע"ז מיוסד מה שכתבתי בלקוטי ובהגש"פ הנ"ל".

בלקוטי שיחות לפ' עקב תשמ"א (יודפס בעז"ה בכרך כד) מתבאר באריכות יותר: סדר ברה"נ צורך לסידור, שהסידור והלכותיו קשורים בהנהגות בפועל בחיי יום יום (כפי שרואים ב'הלכות נטילת שחרית', 'הלכות ציצית' וכו' שמהם ליקט אדמוה"ז ושם בסידורו – אך בכל אופן צ"ע למה הכניס אדה"ז בסידורו כל סדר ברכת הנהנין, שהוא חיבור שלם בפ"ע ולא רק ליקוט של הלכות הרגילות ביותר, כהלכות נטילה שחרית, ציצית וכו' שבסידור). כלומר שהל' סדר ברה"נ נכתבו לא בסגנון הלימוד לשם ידיעת ההלכות, אלא בסגנון של הוראות למעשה בפועל. לפיכך דיוק הלשון בסדר ברה"נ (ובהלכות שבסידור בכלל) הוא בעיקר שאותה הלכה תביע בבירור כיצד תהיה ההנהגה בפועל על אתר, ולא כ"כ נוגע הדיוק כיצד ילמדו מכאן על הנהגה אחרת בהלכה אחרת.

משא"כ בשלחן-ערוך שהוא קיבוץ כל פסקי ההלכה חייב דיוק הלשון להיות בצורה כזו שלא תהיה נתינת מקום להסיק ממנו דבר הלכה כלשהו שאינו תואם את הדין. מההבדל שבין מטרת השו"ע (ליקוט וקיבוץ הלכות) למטרת סדר ברה"נ (הוראה למעשה על אתר) נובע חילוק נוסף: חידושו של שו"ע רבנו הוא בעריכת ה'הלכות בטעמיהן', וזאת כדי שידעת התורה תהא כדבעי למהוי. משא"כ בסידור (ובסדר ברה"נ) פסקי ההלכה הם למעשה בפועל, ואע"פ שגם בו יש בכ"מ טעמי ההלכה בקיצור¹⁰ אך הם אינם לשם ידיעת הטעמים אלא לתכלית ידיעת המעשה אשר יעשון בבירור יותר, ולהוסיף בקיום המעשה בטוב טעם יותר וביתר כוונה וחיות.

(ועיי"ש בשיחה שמבאר ע"פ החילוקים הנ"ל שבין השו"ע לסידור, את ההבדלים בהבאת פסוקים ובכתיבת 'וכו' בפסוקים המצוטטים).

ופרט נוסף מתכונות פסקי הסידור, שאין בהם מקורות הדינים ומראי-מקומות (ראה בהק' דרכי החיים, להלן עמ' 156).

מן הענין להזכיר כאן פולמוס הסובב סביב הסתירה בין מ"ש בשו"ע אדמו"ר לבין מ"ש ב'סדר הכנסת שבת' שבסידור. הרה"ק ר' משה י"ל שפירא מסטריזוב כתב (בסו"ס 'חידושי רמ"ל'): "אין להעמיד יסוד על ההג"ה שנמצא בסידור התני' שם בתוך שני חצאי עגולה שסותר דברי התני' עצמו שלמעלה ודברי הש"ע שלו... אכן לתרץ דברי התני' מההג"ה הזאת להש"ע שלו אין צריך לפנים אלא כמו שנראה בפשיטות שההג"ה הזאת לאו מר בר' ר' אשי חתום עלה והרבה יש להאמין שהג"ה הזאת לא יצאה מידי הגאון בעל התני' זצ"ל אלא מאיזה מגי"ה זולתו ואין אנו אחראין להשוות דבריו עם התני' ש"ע או לשוות את הגאון בעל התני' ש"ע ח"ו כטועה, אלא שהוא דעה אחרת... אבל עם דברי הגאון בעל התני' לעולם לא ישתוו".

וכתב עליו בן אחיו, הרה"ק רח"א שפירא ממונקאטש (נמוקי או"ח סי' רסא): "...ותמהתי מאוד (במחכת"ה) עליו הלא הג"ה הנז' הוא מצויין להסידור ושם מפורש כן בלשון הגה"ק התניא בעצמו... מה שנרשם בהג"ה ובסידור הוא מסודר מההג"ק בעל צמח צדק נכדו ותלמידו של התניא זצ"ל מכת"ק זקנו, וא"כ איך פלטה קולמסו לכתוב כדברים האלו 'לאו מר בריה דר' אשי חתום עליה' נגד הגה"ק מהר"מ מליבאוויטש (בעל צ"צ)". עכ"ל. ודבריו תמוהים בכמה פנים, שהרי דודו מדבר על ההג"ה שבתוך 'סדר הכנסת שבת', והוא משיבו מההג"ה הכתובה (לכאור') בשו"ע ומציינת לסידור. וגם מה שייחס את ההג"ה (איזו שתהיה) לאדמו"ר הצ"צ. וגם בשו"ת מנח"א ח"א או"ח סי' כג כתב: "וכמ"ש נכדו הגה"ק מליבאוויטש זצ"ל בעל צ"צ בסוף פי' ההגדה של פסח דמח"י אייר ואילך וכו'" והרי גם זה מלשון אדמוה"ז עצמו (אלא שלפני"ז נדפסת שם הג"ה מהצ"צ). וראה עוד ממנו על הצ"צ בשו"ת הנ"ל ח"ב יו"ד סי' מח ד"ה והרבה דבריו).

10 בהתחלתו ב'השכמת הבוקר' ועוד רבות. ומודגש בכ"מ גם בהסגנון (ועיי' האריכות) וכמו בהל' נטילת שחרית "לפי שבנוסח בו' אין איסור בו' אבל להזכיר בו'". עכ"ל בהע' שם. וראה בשער-הכולל (מג, טו. מד, א) הסברו מדוע נותן אדמוה"ז טעמים למנהג תשליך וכפרות באשמורת הבוקר "הגם שאין דרכו של אדמו"ר בזה הסדר לבאר הטעמים".

עוד יש להעיר על כה"י השייכים לפסקי הסידור, והמסקנות העולות מהם; מן ההלכות שבסידור מצויים כיום שני דפים מהל' צצית ותפלין (המשוערים ככתיב"ק של מוהרי"ל מיאנאוויטש) שנתפרסמו בפקסימיל בקובץ יגדי"ת נ"י. גל' י (תמוז תשל"ז) דפים כז – כח, וכמה קטעים הנמצאים בדפוס חסרים בכה"י (שם עמ' ה). השוואת נוסח כה"י לנוסח הדפוס מגלה שינויי לשון קלים בלבד (שם גל' יא עמ' נט).

מן ההלכות היותר חשובות שבסידור הן "סדר הכנסת שבת והלכתא רבתא לשבתא" ו"סדר מכירת חמץ ובהמה המבכרת". וראה בעמ' 199 – 201 שבספרנו הביאורים שנכתבו עליהם במיוחד (ועוד ביאורים לסדר מכירת חמץ, במדור ביאורי השו"ע).

משתי הלכות אלו נותרו קטעים בכת"י, ויכולים הם להוסיף פרטים לבנין הסידור. מהכותרת "הלכתא רבתא לשבתא תקנ"ז המופיעה בא' מכה"י ניתן להסיק כי הלכות אלו נכתבו כמה שנים לפני הדפסת הסידור, אך אדמו"ר כנראה לא ציווה להכניסם בסידור הראשון שנדפס בשקלאוו תקס"ג (יגדי"ת נ"י. גל' לה עמ' רלה הע' 102. אך מש"ש "שבתחלה לא כתבו ע"מ לצרפו להסידור, ולכן לא הדפיסו בג' דפוסים הראשונים" לכאורה לא דק, וראה בדברינו בראש פרק זה, שאדמו"ר רצה להכניסם לסידור הראשון דקאפוסט, אך מהיות שכבר נגמר בדפוס לא הצליחו לשלבו בו, והדפיסו זאת בדפים נפרדים שנכללו אח"כ בסידור השני דקאפוסט. וכמפורש בשעה"כ: "והוסיפם אדמו"ר בהסדורים שנדפסו אח"כ בקאפוסט").

כת"י נוסף כולל את "הלכתא רבתא לשבתא", ובו חמשה קטעים תחת הארבעה שבסדורים דהיום, והקטע החמישי הוא "ליזהר מאד להדליק נרות שבת קודם שקיעה". הרב ש"ב לויין שמפרסם את הקטע הזה (בקובץ יגדיל תורה נ"י. גל' לו עמ' שכז) מסיק ממנו ומהחומר הידוע עד כה כי בשנת תקנ"ז נכתב ה"הלכתא רבתא לשבתא" ובו חמשה קטעים אלו, בסוף ימיו עיבד אדמו"ר מחדש את הקטע החמישי והרחיבו, השמיטו מחטיבת ה"הלכתא רבתא", שינה את שמו ל"סדר הכנסת שבת" (כמ"ש בשעה"כ דלהלן "כל הקונטרסים אשר חבר אדמו"ר להכניסם בסדור נקראו בשם סדר") וקבעו במהדורתו המורחבת בראש ההלכות הללו. אותו ואת ד' הקטעים הנותרים (וכן 'ולקחת סולת' ודיני הבדלה) הדפיסו בדפים לעצמם (ושוב כותב שם שנכנסו רק לסידורים שנדפסו אחר הסתלקות אדמו"ר, וראה לעיל שלענ"ד נדפסו כבר בחייו בסידור השני דקאפוסט שנדפס בחיי רבינו).^{105/07/2018}

את מהות השינויים ההלכתיים שבין שתי מהדורותיו אלו של "סדר הכנסת שבת" (ומכתב אדמו"ר "בהדלקת הנרות של שבת" הנדפס בשו"ע סי' רסא) פירט הרב ש"ב לויין ופירש באותו גליון, עמ' שנח – שסג (ושם מסיים ע"ד אבדן "קונטרס בין השמשות" שחיבר אדמו"ר, וכבר כתבתי לעיל כי לענ"ד על כרחנו לומר שקונטרס זה וסדר הכנסת שבת היינו הך המה).

באשר ל"סדר מכירת חמץ ובהמה המבכרת", הנה בשו"ע אדמו"ר הל' פסח (הנדפס בשנת תקע"ד) סי' תמח סי"ב נאמר: "כל איש אשר יראת ה' נגע בלבו לצאת ידי כל הדעו' במכירת חמץ... יכתוב השטר מכיר' כנוסח הכתו' בסידור". ומשער הרב ש"ב לויין (קובץ יגדי"ת נ"י. גל' כא עמ' תקנד) כי בסידור נדפס רק נוסח השטר, ואילו ההלכות המצורפות אליו (מכירת חמץ ובהמה המבכרת) הן חלק מתשובה של אדמו"ר, וכשהוסיפו לשו"ע הנ"ל את נוסח השטר מהסידור, צירפו אליו גם את ההלכות (ובכך מבאר שם את לשון הצ"צ "הל' מכירת חמץ מכתבי יד קודש רבינו נ"ע", דהיינו שעדיין לא נדפסו, והיו בתקופה שבין הדפסת הסידור להדפסת השו"ע).

אך לענ"ד השערה זו דחוקה היא, שהרי אם כדבריו היו המדפיסים משתבחים בקונטרס חשוב זה הנדפס עתה לראשונה, ולא היו כותבים רק "ולתועל' השלימו' למען לא יחס' כל בספר הזה הצגנו נוסח זה בסוף הספר", שזו כעדות שהם רק מעתיקים מספר לספר. וראה

05/07/2018 ព្រឹក្សា

גם בשעה"כ פ"א ס"ד: "כל הקונטרסים אשר חבר אדמו"ר להכניסם בסדור נקראו בשם סדר כמו... סדר מכירת חמץ". אך בנדפס בשו"ע קראוהו "הלכות מכירת חמץ". בשו"ע הנדפס בזיטאמיר תר"ח הוסיפו בסוף הלכות אלו את הקטע "ומדי דברי בענין הבכור" (ע"ד צרימת אוזן). ומשער הרב לוין (שם) שקטע זה נעתק מתוך תשובה של אדמוה"ז. ודבריו צ"ב, אם היתה תשובה זו בידי המדפיסים, מדוע לא פרסמוה בשלימותה עם כל השו"ת שנתוספו באותה מהדורה.

בקובץ יגדי"ת נ"י. גל' מט (מנ"א – אלול תשמ"ב) עמ' שכט ואילך מפרסם הרב ש"ב לוין נוסח מהדו"ק של הלכות מכירת בהמה המבכרת, ומעלה השערה כי אפשר ובמקורן נכתבו הלכות אלו בנפרד מהלכות מכירת חמץ, או שמא גם הם נכתבו כהמשך להל' מכירת חמץ.

בפתיחתו לנוסח המכירה כותב אדמו"ר הזקן: "כאשר הארכתי בקונטרס מיוחד על כל פרטי המבוארים בנוסח זה", ברם קונטרס זה אבד מאתנו, ועתה (כדברי אחיו מהרי"ל) לא מצאו אנשי חיל ידיהם להבין קריצת ורמיות הקדמתו במ"ש דמה שנהגו לכתוב... אינו מועיל לגדולי הראשונים ז"ל וישוטטו אנה ואנה לבקש דברי גדולי הראשונים ולא ימצאו, ומוסיף: "וקיימתי בעצמי להשיב מפני הכבוד שלא יהו דברי רבינו אדמו"ר ז"ל כספר החתום, עם היות שאני לא שמעתי רק דרך רמז וראשי פרקים... אשר שמעה אזני מפי קדשו ותבן שמץ מנהו" (נעתקו דבריו בהוספות לשו"ע מהדורת קה"ת עמ' תרפ ואילך). וגם אדמו"ר הצמח-צדק האריך לבאר את תקנת רבינו במכירה זו, ראה הנעתק בהוספות הנ"ל.

החלק הגדול שבהלכות הסידור הוא "סדר ברכת הנהנין", וראה בפרק הבא המיוחד להלכות אלו.

ברכת הנהנין

לראשונה נדפס לוח ברכת הנהנין¹ כנראה בשקלאוו בשנת תק"ס.² כיום לא ידוע שום טופס ממהדורה זו, אך מצוי עותק של הוצאה בלתי מזוהה שניכר בה שהיא העתקה מהמהדורה הראשונה³ (ראה להלן עמ' 206) ומכלל ספק לא יצאה, שמא אמנם היא הוצאת שקלאוו תק"ס. על-פיה ניתן לומר כי נוסח השער המקורי הוא:

לוח ברכת הנהנין יען כי רבים הלכותיהם ורבים הנכשלים בהם, וזה היום שקיינו מצאנו ראינו קונטרס מלוקט מפי פוסקים ראשוני' ואחרונים ומברר ומלבן דרך הישרה והעמידן בלשון צח ונקי ובשפה ברורה, הלכות קבועות שנה כאן בלשון המשנה. ולהקל על הקורא העתקנו בקצרה הלכות הצריכות ושכיחות במדינתנו וחלקנו לפרקים, למען ירוץ כל הקורא בו ומלאה הארץ דעה וגו'.

1 י"א שנק' כן מפני שלכתחילה הי' כמו לוח על כותלי ביהכ"ס ובהמ"ד כו" (לקו"ש לפ' עקב תשמ"א [יודפס בעז"ה בכרך כד' הע' 17]).

2 כך מובא בשאלת הרב השואל מהצ"צ: "ברה"צ שנדפס בראשונה ד' שקלאוו שנת תק"ס" (ראה להלן עמ' 202). וראה ב'הערות וצינונים' לסידור עם דא"ח (קה"ת, תשכ"ה) עמ' 728 ממכתב כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ, שנדפס לראשונה בשנת תקנ"ה ומוסיף שם: "גוף כתי"ק אינו תח"י לברר האם לא טעה המעתיק". בהקדמת 'פסקי הסידור' כותב הרא"ח נאה "בידי נמצא ספר א' שחזר ונדפס בלבוב בשנת תקנ"ט", וקרוי לומר שנתחלף לו עם הל' ת"ת שחזר ונדפס בלבוב בשנת תקנ"ט.

3 בעמ' 206 כתבתי על ה'השמטות' שבעמוד האחרון שהן מסוג השלמות של מחבר (וכדמצינו שכך נהג רבינו גם בהל' ת"ת הראשונים). ויש להוסיף מהמפורש בשעת מהדורת תקס"א: "ועם ההשמטות שהיו בראשונים הנדפסים בק"ק שקלאוו". וראה להלן עמ' 250 על שורה שנשמטה מכל מהדורות ה'סדר' אך נמצאת ב'לוח' (והיא השמטה מוכחת). והנה ניכר מכמה הלכות שבי'סדר' שאדמוה"ז השאירן כמות שהן ב'לוח', וסביר לומר שבמה שלא היה לו לשנות השאיר את נוסח ה'לוח' על מכונו ולא העתיקו מחדש. והנה השורה הנ"ל מופיעה בהשמטות שבהמהדורה הקדומה שהיא כעין שקלאוו, וכנראה שרבינו הסתמך על נוסח ה'לוח' ועל ה'השמטה' שבו ולא שינה שם דבר, אלא שהמעתיקים התעלמו מלוח התיקון וההשמטות, וכך נשמטה שורה זו מכל מהדורות ה'סדר'.

אנו רואים כי שם אדמו"ר אינו נזכר בשער, כדרכו בהלכות תלמוד תורה ובספר התניא שהדפיסם בחייו והעלים שמו מהם (אך אין להתעלם מכך שהמהדורה הנ"ל חסרת הדפים שקדמו לברה"נ, ושמה בשער הכללי היה רמז כלשהו). ברם במהדורות המאוחרות נאמר כי הלוח הוא "מהרב הגאון הגדול החסיד המפורסם בעל המחבר ספר התניא" (וכך נרמז גם בהסכמתו של ר"מ הכהן מלבוט) וזהותו של בעל התניא כבר ידועה היתה.⁴

במהדורת זאלקווא תקס"א נוספו "גם דיני נטילת ידים אשר שנה לתלמידיו בדרך קצרה", וע"פ הנ"ל יתכן שזו ההדפסה הראשונה של הלכות נטילת ידים.⁵ לפני הלכות אלו באו דברי פתיחה (שנשמטו בכמה מהדורות):

עוד היום בניב לעמוד על הפרק להחרית חרות על הלוח מכתב קדש אשר קצור קצרה ידו לשנות פרק א' בהלכות נט"י לסעודה ללמד טועים בינה כיד ה' הטובה עליו השכיל שכל את ידיו רב לו ושנה לתלמידיו בדרך קצרה.

בכותרת כל פרק נרשם גם מנין הסעיפים שבו, וכנראה שאף זו תוספת במהדורת תקס"א (במהדורה הקדומה אין מנין סעיפים).

הצורך בבירור הלכות אלו מבוטא בשער בקצרה: "רבים הלכותיהם ורבים הנכשלים בהם". ועוד מפרט המו"ל בדבריו 'אל עין הקורא' שבסוף הספר: "והנה הלכות ברכת הנהנין רבו מאד ענפיו ותרבנה סרעפותיו, וכמעט בכל מין ומין יש מחלוקת בין גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים האיך לברך ברכה הראויה לה, והדבר קשה לברר הדעה הצודקת מהבלתי צודקת, כי המלאכה לא ליום אחד ולא לשניים, ובפרט בברכת הנהנין המסורה לכל". לצורך בירור זה נזקקו לאדם גדול שיטול המשרה על שכמו (וכדמשתבחין ליה רבנן לבר רב זביד דאדם גדול הוא ובקי בברכות [ברכות לח, א]), "על כן בואו ונחזיק טובה וברכות לראש צדיק, גם ברכות יעטה מורה ה"ה הנשר הגדול הרב הגאון החסיד המפורסם בעל המחבר ס' התניא שברר הדברים כשמלה וסדר במתק לשונו, ובנועם מיליו, הלכות ברכת הנהנין ודיני נטילת ידים והעמיד אותו לפרקים והלכות בסדור יפה כדרכו בספריו הקדושים להקל על המעיינים".

מהדורת תקס"א נדפסה בהסכמתם של מו"ה אברהם חיים אב"ד זלאטשוב⁶ ומו"ה משולם

4 כפי שהארכתי בקשר לס' התניא הנדפס שנית בתקנ"ט, שבו העלימו המו"ל והמסכימים את שם רבינו, אך מוכח לכאורה שהם ידעו היטב למי הספר (ראה תורת חב"ד א עמ' 43). וראה גם אגרות בעל התניא עמ' קכב הע' 7 בסופה.

5 אנו רואים כי המו"ל הנוכחי, ר' יעקב מבראד, הדפיס גם את ס' התניא בשנת תקנ"ט (סמוך למהדורה הראשונה שיצאה לאור העולם בשנת תקנ"ז) ואף שם מצא מקום לחידוש, והדפיס לראשונה את 'אגרת התשובה' מהדו"ק ("מרגלית טובה היתה בידי מהגאון המחבר נר"ו קונטרס בכ"י מדבר מעניני תשובה"). האם היו הדפסות אלו אך ורק משום "שבירה בו אש שלהבת תורת רבינו" (כמ"ש המו"ל דברדיטשוב, להלן עמ' 250)? ומנין נמצאו לו תמיד הוספות אשר לא היו בראשונים? והנה בהסכמת הרב משולם הכהן צדק להדפסה הנוכחית מופיעה המליצה הבאה: "... כאן לאחר ברכה אשר הניח לתוך ביתו הרב הגאון החסיד המפורסם בעל המחבר ספר התניא גמול חסיד עם האכסניא, ותנא תניא להניח ברכה אל ביתו" אין לי ביאור אחר למליצה זו אלא שאדמוה"ז היה אסיר תודה לר' יעקב הנ"ל עבור דבר מסויים, וכהכרת טובה הרשה לו להדפיס את ס' התניא ואת לוח ברה"נ, ואף הסכים (ואולי גם נתן בידו) שידפיס דברים חדשים, המה אגה"ת הנ"ל והל' נט"י (וצ"ל שהיה זה בפעמיים, אחת בין תקנ"ז לתקנ"ט והשנית בין תק"ס לתקס"א). וראה ב'אהל רח"ל' הנסמן בהע' 8, דעתו שהדפסת התניא בתקנ"ט היתה ללא הסכמת רבינו.

6 תלמידו של רש"ש מניקלשבורג וחתנו של בעל ההפלאה בזו"ר. בסוף ס' הפלאה הובאו חידושי. חיבר ס' אורח לחיים על התורה (ובאר חיים על הגש"פ) ומביא בספרו מה ששמע מפי המגיד ממעזריטש ומפי הרי"מ מזלאטשוב. הס' אורח לחיים נדפס ע"י הגר"ז מרגליות, שהוסיף לו הקדמה ארוכה וגם הספר על המחבר (אגרות בעה"ת עמ' קכב הע' 7).

הכהן צדק מ"מ ומ"ץ לבוב.⁷ כעבור כמה שנים נדפס ה'לוח' בלבוב, ותאריך ההסכמה שונה מתקס"א לתקס"ד.⁸

במהדורות הבאות של ה'לוח' אין התפתחויות מיוחדות הראויות לציון, לבד מכך שלעתים הוקדמו הלכות נט"י להלכות ברה"נ (וכפי שהוא במהדורת ה'סדר' דלהלן). ולעתים נשמטו כליל אף במקרים שנזכרו בשער.

כשהדפיס אדמוה"ז את סידורו בשנת תקס"ג (ראה בפרק 'פסקי הסידור') שילב בו את 'סדר ברה"נ' שהוא מהדורא בתרא של ה'לוח'.⁹ וכך נרשם בפתיחתו:

ואלה מוסיף על הראשונים, קצת חדושי הלכות ברורות מלוקטות מספרי הקדמונים, שלא נקבעו בלוח הראשון המיוסד ומשוכלל ע"פ דעת האחרונים, אשר באיזהו מקומן של שבחים ועיונים הניחו מקום לגדור לרעות בגנים וללקוט שושנים, אלו ואלו דברי אלקים חיים מרועה א' ניתנים (גם סדר ההלכו' והפרקי' מסודרים פה באופן נאות ויותר מתוקנים). ובפרק הבא תבואר כוונתו בדבריו אלו.

ה'סדר' משונה מה'לוח' הן בסדרן של ההלכות והן בגופי ההלכות עצמן, ועל כך בפרק הבא. ה'סדר' כולל י"ג פרקים לעומת י"ב פרקי ה'לוח', ובראשי הפרקים אין כותרות (אך במהדורת ווארשא תקצ"ח הוסיפו כותרות ובהן גם מנין הסעיפים שבפרק).

גם 'סדר נט"י' נכלל בסידור, אך ללא שינויים (אמנם נסמנו בו כ"ב סעיפים, ולא כ"א כב'לוח', ברם אין זאת אלא מחמת שסעיף י"ט שב'לוח' נחלק בו לשניים).

'סדר ברה"נ' נדפס אח"כ גם בנפרד מהסידור, לראשונה כנראה בסדילקאב (המכונה בארדיטשוב) בשנת תק"פ (אם השנה שבשער אכן נכונה).¹⁰ והוא בצירוף תרגום ללשון אשכנז (מהדורות נוספות מעין זו נדפסו אח"כ עוד כמה פעמים. וראה עוד בעמ' 256 ליקוט מהל' נט"י בתוספת תרגום ל'עברי דייטש'). ושוב נדפס בווארשא תקצ"ח בהסכמתו של האב"ד דשם מו"ה שלמה זלמן.

באשר לצנזורה, ראה להלן בפרק המיוחד לה, ומשם מוכח שישנן כמה הלכות החסרות עד היום ב'סדר ברה"נ' שלפנינו. וראויה לציון מהדורת קאניגסבערג תר"כ הנקיה מהצנזורה ובא בה אף דין הברכה ברואה מלכי ישראל, ומסתמא לא הוסיפוהו מדעתם אלא נוסח משובח היה לעיניהם.

יצוין כי ה'לוח' הוסיף להדפס אף אחר שיצאה המהדורה הבתראית של ה'סדר' (ראה להלן מהדורות ה, ז, יט, כ), ואפילו בשנת תרל"ג! סביר שאין זאת אלא מרשלנות המדפיסים שלא היו מודעים להבדל שבין ה'לוח' לבין נוסח ה'סדר' המצוי בסידורים. אך בשנת תשל"ח נדפס ה'לוח' במצורף ל'סדר', ועל שניהם באו מראי – מקומות וציונים מהרב לוי ביסטריצקי.

7 הוא מח"ס פתחי נדה והוא שליטת את הפירוש 'עיקר תוספות יו"ט' למשניות. אחיו הגה"ק ר' יצחק אייזיק הכהן, מח"ס ברית כהונת עולם בקבלה, תלמיד המגיד ממעזריטש ורי"מ מזלאטשוב, נתמנה לרבנות קארעץ בהיותו בן ט"ו ונפטר בן ל"ח בשנת תקמ"ח. ר' משולם מילא מקום אחיו בקארעץ, ומשם עבר לרבנות 'תוך העיר' בלבוב (שם הע' 6).

8 גם בגוף ההסכמות שינה: את המשפט "בכך הנני עם המסכימי" לגזור בגזירת התורה שלא ישוב שום אדם להדפיס... שבדברי רא"ח מזלאטשוב החליף במלים: "בכך בקשנו מאחינו בני ישראל שלא ישוב שום אדם להדפיס...", וכעין זה בהסכמת ר"מ הכהן, במקום "רזי לו רזי חלילה להכוה בגחלת איש תם הבא לחסות בצל כנפיו במשך ששה שנים" נכתב: "בכך בקשנו מאחינו בני ישראל שלא ישוב שום אדם במשך שש שנים" (ומ"ש באגרות בעה"ת שם הע' 5 שהזיפן "השתבש והעתיק בטעות [להסכמת הר"מ הכהן] מלשון ההסכמה השניה של רא"ח מזלאטשוב" – לא דק, כי גם בהסכמת רא"ח הנ"ל זו לשונו של המו"ל המזיף ולא של המסכים. ונראה שהזיפן השתמט מלהדפיס את לשון הגזירות שבהסכמות המקוריות שמא יחולו על ראשו וכשם שמצינו בהדפסה המזויפת של הל' ת"ת, להלן עמ' 8 (והשווה למ"ש ב'אהל רח"ל' ח"א עמ' 54 הע' 2, ומ"ש ע"ז ב'תורת חב"ד' ח"א עמ' 38 הע' 9).

9 תימה על בעל הבית – רבי שלא ידע מהדפסת לוח ברה"נ קודם הדפסת הסידור, ועל שסדר ברה"נ שבסידור אינו זהה ל'לוח' (ראה שם ח"א עמ' 168 הע' א).

כמובן שבמחלוקת בין ה'לוח' ל'סדר' אזלינן בתר ה'סדר' דאחר חזרה נשנה. וראה במכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א (נדפס בהערות וצינונים לסי' עם דא"ח עמ' 730) שבסדר ברה"נ השמיט אדמוה"ז את הדין דברכת האילנות אחר ל' יום, המופיע ב'לוח', שמוזה יש ללמוד דעתו כי ברכה זו נאמרת בחודש ניסן דווקא (וראה עוד להלן על ענין ההשמטות שב'סדר').

ארח"ח 2018/07/05

ה'לוח' ו'הסדר'

על ההבדלים שבין "לוח ברכת הנהנין" ו"סדר ברכת הנהנין" עמד בהרחבה הרב לוי ביסטריצקי (והוספות המערכת) במאמרו "לוח וסדר ברכת הנהנין של רבינו הזקן", קובץ יגדיל תורה ירות"ו גל' ח (תשרי תשל"ט) עמ' 87–102. אנו נביא כאן את תמצית דבריו, בהשמטת הדוגמאות המפורטות בגוף מאמרו, ומשם תדרשנו.

בתבנית סידורו דומה ה'לוח' ל'סדר' אך פסקי ההלכה שבו קרובים לפסקי שו"ע רבנו יותר מלפסקי ה'סדר', ואלמלא כמה שנויים שבינו לבין השו"ע ניתן היה לחשוב שאינו אלא קיצור דיני ברה"נ שבשו"ע.

החידוש שב'סדר' מבואר בפתיחת אדמו"ר עצמו:

ואלה מוסיף על הראשונים קצת חדושי הלכות ברורות מלוקטות מספרי הקדמונים שלא נקבעו בלוח הראשון המיוסד ומשוכלל ע"פ דעת האחרונים אשר באיזה מקומן של שבחים ועיונים הניחו מקום לגדור לרעות בגנים וללקוט שושנים ואלו דברי אלקים חיים מרועה א' ניתנים (גם סדר ההלכות והפרקים מסודרים פה באופן נאות ויותר מתוקנים). "וכנראה שדיוק אדה"ז בהנ"ל להסביר טעם השינויים מפני שבנתיים באו (נתגלו) עוד ביאורי קדמונים" (הע' כ"ק אד"ש, שם עמ' 88), ופי' שנתגלו דעות קדמונים (או הבנה וביאור בדבריהם) שלא היו בשעת כתיבת ה'לוח'. ועוד י"ל עדמ"ש בשו"ת דברי נחמיה שבסוף ימיו העמיד אדמוה"ז על דעתו לנטות מדעת הפוסקים האחרונים ולהסתמך על הראשונים (עיי"ש דוגמאות שחש לדברי הראשונים בהסתמכו על דעתו לפרש דבריהם שלא כדעת הפוסקים, או שלא הובאו דבריהם להלכה בפוסקים כלל. והסתמכות זו על הקדמונים היא בין לקולא ובין לחומרא). [וראה עוד בפרק 'קו"א' על שיטת רבינו בדבר הסתמכות על ספרי ראשונים שלא היו לעיני הפוסקים שקדמונו. ובדברי ההק' לס' פסקי הסידור בפירוש מ"ש רבינו כאן, "ואולי הם ספרי קדמונים שלא נדפסו עדיין ולא נתפרסמו בזמן המ"א והט"ז ז"ל, ולא ראו אותם אז"].

וכשם שבזקנותו חזר בו ממה שנתן בשו"ע נאמנות יותר מדאי למגן-אברהם (כמ"ש בדברי-נחמיה שם) כך ב'סדר' חזר בו מהלכות רבות שב'לוח' (וחלקן גם בשו"ע) נמשך אחר המ"א, ועתה חזר בו (עיי"ש דוגמאות הן לקולא והן לחומרא)¹.

שנויים נוספים בין ה'לוח' ל'סדר' נחלקים לשלשה סוגים: השמטות, שנויים, הוספות.

1 יש להוסיף דוגמה נאה: ב'לוח' (ב, ז) פסק רבינו שבאם נצטרפה לו שתייתו לרביעית בכדי אכילת פרס, הרי ספק ברכות להקל ואי"צ לברך ברכה אחרונה. אך ב'סדר' (ח, ו) פסק שהעיקר כדעת האומרים שגם בשתייה הצירוף הוא בכאכ"פ ומברך ברכה אחרונה. ובטעם חזרה זו כתב מהרי"ל (שא"י או"ח סט"ו, מובא בהוספות לשו"ע ע' 356): "דע לך אהו" כי בפי' שמיע לי מיני' דמר אחאי ז"ל שכ"כ ב'סדר' לפי שלא סמך על מ"ש המ"א... ע"כ הן הן הדברים ששמעתי מפיו הק"י".

וכאן מקום אתי להתנצל על מ"ש בגוף הספר (עמ' 250 הע' 1) שבעל לוח-התיקון ל'סדר ברה"נ לא עמד על הבדל הנוסח שבסי' תו"א לנוסח שבבא"ד (ובהוס' לשו"ע). זאת כתבתי עפ"י השוואת שני לוחות התיקון, ובהסתמך על מ"ש בהקדמתו שהוא הנוסח שבסי' תו"א. אך עתה ראיתי שנוסח התו"א הנדפס אצלו אינו כרגיל, והתיקון דגן נוסף שם בשולי הדף (ואיני יודע איזו מהדורה נודמנה לו). ובכך מובן מדוע לא תוקן בלוח-התיקון אשר שם.

השמטות: במ"ש לעיל כלולות השמטות דעות הפוסקים שבאו ב"לוח" וחזר בו אדמו"ר

ב/אוצר החכמה

נוסף לכך קיימים עוד שני סוגי השמטות: השמטת הצנזור [ויפורטו להלן באריכות] והשמטת פרטים בהלכה החוזרת ונשנית ב'סדר' לעומת אותה הלכה שב'לוח'.
שנויים: שנויים בטעם ההלכה, ואילו פסק ההלכה עצמו אינו משתנה.

שני בפסק ההלכה עצמו.

שני בניסוח ההלכה.

שני במציאות ללא הבדל להלכה (כגון מהי "טריתא").

שני בבטוי (כגון שני מ"ודאי כוונתו" ל"מן הסתם כוונתו").

הוספות: תוספת הלכות (דיני ברכת הריח שאינם ב'לוח').

תוספת פרטי הלכות (כגון סדר הקדימה בברכת שהחיינו ובפה"ע).

תוספת סעיף וענין (כגון תוספת סימן להבחין בין פרי העץ ופרי האדמה).

ההלכה נקבעת כ'סדר' שהוא בתראה ומשנה אחרונה לגבי ה'לוח' (ראה לעיל), וכשמשיט ב'סדר' הלכה שהובאה ב'לוח', לעתים סיבת ההשמטה היא חזרה ממ"ש ב'לוח', אך לעתים א"א לומר שחזר בו (כגון שהדבר מפורש בש"ס ובפוסקים) וצ"ע מהו הכלל בדבר.

עד כאן סיכום המאמר הנ"ל. והנה כתב שם (בעמ' 96) כי "ב'לוח' וכן ב'סדר' יש השמטת הצנזור רק בהלכה אחת ותלוי באיזה דפוס... [בדין] הרואה... חכמי או"ה". וכדי להעמיד הדברים על דיוקם ראה הפרק דלהלן.

05/07/2018 10:11

הצנזורה בברכת הנהנין

ב'לוח' ברה"נ' לא שלטה יד הצנזורה כלל, לא מיבעי במהדורותיו הקדומות (מס' ב – ד ברשימה שבספרנו) אלא אף במהדורות המאוחרות שנדפסו על-פיהן (מס' ה,ז,יט,כ שם). אך ב'סדר' ברה"נ' היתה בהם יד הצנזור להוסיף במקומות רבים, ומהם שבכל הוצאות ה'סדר' חסרים המה,² אך הדעת נותנת שזה מטעם הצנזור ולא מטעם השנויים שבין ה'סדר' ל'לוח'.

בפרק יב ס"ט (והוא פי"א סכ"ד ב'לוח') הנוסח המקורי הוא: "...הטוב לו והמטיב לעניי ישראל... וכופין וממשכנין על זה... טובה לעניי ישראל". כך ב'לוח' וכך במהדורות רבות של ה'סדר'. אך במהדור' יוזעפאף תר"ג שינוי וכתבו "לעניים" סתם במקום "לעניי ישראל". י' טוגנדהולד שצינור את מהדורות ווארשא תר"ד החמיר יותר והשמיט גם את התיבות "וכופין וממשכנין על זה" (שהרי ניטלה רשות הכפיה מדייני ישראל) וכתב תחתיהן "וכו'". וכדרכו להוסיף "הערות הבהרה"³ רשם בשולי התיבות "המוצא מציאה" שבאותו סעיף: "היינו אחרי אשר מילא חוקי המדינה בענין ההכרזה והשבת אבידה". נוסח מקוצר זה (ללא ההערה) עבר גם למהדורת ברדיטשוב תרע"ג (ומשם לברה"נ שבהוספות לשו"ע הוצאת קה"ת) ולמהדורת ווארשא תרצ"ו (הוא הנוסח שבסידורי תורה-אור).

ח' טשערסקער שצינור את מהדורת ווארשא תרי"ב נהג גם הפעם כדרכו במקרים רבים (ראה בפרק 'הצנזורה בשו"ע') והשמיט את הסעיף כולו!

2 אמנם ההכללה מסוייגת, שכן לא בדקתי בכל נוסחי סדר ברה"נ הנדפסים בסידורים (אלא רק בנדפס בקאפוסט תקע"ו, והוא אינו מצונזר. אך בסעיפים יא – יב שבפרק יג אין הוא שונה מהנוסח המקוצר שבשאר מהדורות ה'סדר'), ואף מהנדפסים לעצמם נבצר ממני עתה לבדוק במהדורת ווארשא תר"א (מס' י ברשימה). המהדורות שבהן נוסף תרגום ע"ט אינן עניין לכאן, מאחר והן כוללות רק את עשרת הפרקים הראשונים.

3 ראה: ר"ח ליברמן. אהל רח"ל ג, נ"ד. תשד"מ, עמ' 642, 648.

בפרק יג ס"ג מפורש כי "נשים ועבדים חייבים בברכה זו", כך בכל המהדורות, ורק טשערסקער הנ"ל מצא לנכון להודיע בהערה על התיבה "עבדים": "עבדות הנקרא בל"א שקלאוערייא אינו נוהג במדינת הללו" (והשווה לפרק 'הצנזורה בשו"ע' בהל' שחיטה ובכ"מ).

ב'לוח' פי"ב סי"ד נאמר: "הרואה חכמי ישראל... מחכמתו ליראיו. חכמי או"ה" שחכמים בחכמות העולם... שנתן מחכמתו לב"ו. ואם אינן חכמים אלא בדתם אינו מברך עליהם". ואילו ב'סדר' (פי"ג ס"ח) — במהדורות ווארשא תקצ"ח ותר"א נשמט משפט הסיום "ואם אינן כו' אינו מברך עליהם" (וכך גם בברדיטשוב תרע"ג, ווארשא תרצ"ו). ומוסיף עליהם במהדורות יוצעפאף תר"ג, ווארשא תרי"ב וזיטאמיר תרכ"ז ששינו מ"חכמי ישראל" ומ"חכמי או"ה" ל"חכמים" סתם. במהדורות ווארשא תר"ד מבדיל טוגנדהולד בין "הרואה חכמי תורה" לבין "חכמים שחכמים בחכמת העולם".

ב'לוח' פי"ב סט"ו: "הרואה מלכי אומות העולם צריך לומר... שנתן מכבודו לבשר ודם". נוסח זה נמצא במהדורת ווארשא תרמ"ה ומונקאטש תרס"ח (וכפי שראינו עד כה לא נגעה בהם עדיין יד הצנזור) וכן בברדיטשוב תרע"ג, ווארשא תרצ"ו (בכולם פי"ג ס"ט). אך בשאר המהדורות נאמר "הרואה מלך". לבד ממהדורת [קאניגסבערג] תר"כ שבה נוסח שלם אף יותר מ'לוח': "הרואה מלכי ישראל צריך לברך... שחלק מכבודו ליראיו ועל מלכי או"ה... שנתן ^{אחרת 105/07/2018} ~~לברכו~~ לב"ו".

ב'לוח' פי"ב סט"ז (וב'סדר' פי"ג ס"י): "מצוה להשתדל לראות מלך אפי' של אומות העולם ואם ראה פעם אחד אל יבטל מלימודו יותר לראותו אם לא שבא בחיל יותר ובכבוד גדול יותר" גם הפעם לא צונזרו המהדורות הנ"ל (בסעיף הקודם), אך באחרות נשמטו התיבות "אפי' של אומות העולם". ואילו טשערסקער (במהדורת תרי"ב) ראה זלזול במלכות במי שאינו מבטל מלימודו לראות את הקיסר בכל עת, ולכן השמיט את הסעיף כליל... הצנזור האנונימי של מהדורת זיטאמיר תרכ"ז רוח אחרת היתה עמו, ופסק: "מצוה להשתדל לראות מלך, ואם ראה פעם אחת יבטל מלימודו יותר לראותו אם בא בחיל יותר ובכבוד גדול יותר".

ב'לוח' פי"ב סי"ז: "הרואה בתי ישראל בשובם... בחורבן... דיין האמת. בתי עכו"ם בשובם אומר בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה. בחורבן אומר אל נקמות ה' וגו'. והעולם נהגו שלא לברך אלא על בתי כנסיות שמתפללין בתוכם, וכן להיפך בבתי תפלה של עכו"ם". בכל מהדורות ה'סדר' שראיתי (פי"ג סי"א) נשמטו התיבות המודגשות, לבד ממהדורת "טשערסקער" (תרי"ב) שנשמט הסעיף כולו.

ועוד שם (פי"ב סי"ח): "הרואה קברי ישראל... מחיה המתים. קברי עכו"ם אומר בושא אמכם מאד כו'". ב'סדר' צורף סעיף זה לקודמו (סי"א) ושוב, בהשמטת התיבות המודגשות. הצנזור טשערסקער החמיר עוד יותר, ופסק כי ברכת "אשר יצר... מחיה המתים" נאמרת ב"הרואה קברים" סתם (ולאו דווקא ב"הרואה קברי ישראל").

מכל מהדורות ה'סדר' נשמט (מפי"ג סי"ב) המשפט "אבל ברכת משנה הבריות צריך לומר אפילו על נכרי" המופיע ב'לוח' (פי"ב ס"ב), וכן נשמט מאותו סעיף ש"אפילו נכרי או בהמה נאה" מברך עליהם ברוך... שככה לו בעולמו, כמפורש ב'לוח ברה"נ' פרק יב סכ"ב.